

Dan MĂNUCĂ și literatura secolului al XIX-lea

Constantin PRICOP

Dan Mănuță este un bun cunoscător al secolului al XIX-lea. Și nu e vorba doar de informația fără cusur a studiilor sale privind aceasta perioadă, ci, mai ales, de capacitatea de a propune puncte de vedere, de a structura, de a descoperi sisteme de relații în materia pe care o examinează. Chiar atunci când îți poate trezi reacții, parcurgerea cărților sale e profitabilă pentru cel care urmărește conexiunile complexe ascunse sub imaginea convențională a unor momente de istorie.

M-am oprit în cele ce urmează la două volume care analizează împrejurări fundamentale ale secolului al XIX-lea: apariția criticii literare în cadrul mișcării junimiste și apariția romanului românesc în deceniul 1850-1860.

*

Critica literară junimistă impune printr-o viziune organică asupra fenomenului dezbătut cu asiduitate de literați și istorici: junimismul. Întrebarea inițială, care orientează studiul, privește impunerea de către junimism a unei concepții teoretice proprii privind literatura. Autorul propune un număr de răspunsuri caracteristice. Junimea a avut, spune autorul, o doctrină asupra literaturii, „cea mai vastă și mai profundă din tot secolul al nouăsprezecelea românesc”, doctrină care „vizează aproape fiecare domeniu al artei cuvântului, asupra căreia s-a pronunțat în termeni proprii”. Dar, „ceea ce delimitează junimismul de alte curente literare românești din secolul trecut /al nouăsprezecelea – n. m./ nu este estetica, ci critica literară, care constituie diferența specifică”.

Mi se pare fertilă observația privind aprecierea unei scrieri după gradul în care răspunde intereselor actualității. Ridicarea acestui interes la „principiu de valoare” apropie cercetarea literară a timpului de gândirea teoretică modernă. Prin acest spirit al actualității „generația Junimii caută să se delimiteze de cea anterioară”, arată autorul, propunându-ne un citat edificator din Maiorescu: „oamenii de atunci /din generația anterioară – s.m./ credeau și ziceau că-n ei *furnică Dumnezeirea*. Noi am zice: mai multă preocupare de grijile practice, decât de această dumnezeire”. Este un punct de vedere care subliniază atașamentul apăsător al criticii junimiste față de actualitate. Dan Mănuță dă importanța cuvenită acestei declarații de principiu. „În ceea ce privește specificul artei, critica junimistă nu face concesii momentului, dar știe să folosească în folosul analizării prezentului aproape orice problemă teoretică pe care o înfățișează cititorilor. Actualitatea este suverană, ca în orice critică literară”.

Capitolul următor se ocupă de definirea criticii literare din punctul de vedere al prestigioasei mișcări de la Iași. Principiul sintetic al cărții impunea, desigur, un du-te vino între principiile teoretice obiectiv precizate și operativitatea practică a gustului. Iar secțiunea *Moderația realismului* vorbește despre principalele „motive”

ale acestei critici: importanța acordată criteriului axiologic, probleme de psihologie a creației, care i-au preocupat intens pe junimiști, reexaminarea opiniei lor privitoare la influența mediului ș. a. m. d.

O atenție specială merită capitolul care încheie acest studiu: *Spre o etică a criticii literare*. Este o chestiune permanent actuală. Dacă în domeniul esteticii s-au produs, în literatura română, esențiale mutații față de vremea Junimii, în privința principiilor, în primul rând a unei etici a criticii, lucrurile rămân pe aceleași coordonate până astăzi. Negarea se făcea în numele ideii de valoare, junimiștii reușind astfel să introducă un „anume sentiment al justiției critice”. Dan Mănuță crede că principiile etice ale junimiștilor sunt valabile nu pentru că au fost enunțate teoretic, ci prin ceea ce a lăsat practica lor în istoria literaturii noastre.

*

În domenii precum critica literară rareori temele la modă își datorează audiența exclusiv caracterului lor intrinsec. De cele mai multe ori se dovedesc a fi nodurile unor rețele întinse de interese, legate trainic de condiția unui timp și unui spațiu cultural. „Originile romanului românesc” (despre care tratează și *Lectură și interpretare* de Dan Mănuță) părea să devină, în anii ‘80 ai secolului trecut, după ce mai fusese o dată, în perioada interbelică, o astfel de temă. O interpretare asemănătoare aceleia din cartea lui Dan Mănuță provocase cu câțiva ani mai înainte un soi de reacție în lanț, evidențiindu-se miza ideologică a chestiunii. Romanul este genul reprezentativ al literaturii moderne – este, în orice caz, genul cu cea mai puternică priză la publicul cititor. Astăzi el formează, fără îndoială, structura de rezistență a unei literaturi. Relevarea originilor romanului contribuie așadar la fixarea identității culturale – aspect, e de la sine înțeles, cu multe implicații.

Urmărind stabilirea originilor romanului românesc, Dan Mănuță se oprește la deceniul 1850-1860, pe care îl consideră unitar, caracteristic pentru faza incipientă a genului în spațiul literaturii române. Analiza istoricului literar nu se mărginește la întregarea textelor, ci le introduce în contextul variatelor lor determinări. Nașterea romanului românesc, observă Dan Mănuță, coincide cu o criză profundă, în multiple planuri. Transformări la toate nivelele vieții contribuie la crearea unui câmp de tensiuni, acut perceput de scriitorii epocii. Relațiile sociale feudale se destramă, fără a se fi impus încă relațiile capitaliste. Psihologia individului se află sub semnul unor importante mutații. Într-un deceniu al deziluziilor postrevoluționare sentimentului solidarității, al misiunii întregii colectivități îi ia locul accentuarea individualității. Unitatea pe care o cunoscuse epoca pașoptistă se pulverizează. Valorile feudale le apar acum intelectualilor ca un sistem închis, ei visând la un alt sistem de valori, „deschis, burghez și democratic”. Scriitorii traversează o perioadă de fracturare a unității conștiințelor – cu toate acestea nu sunt tentați de explorarea fisurii pe care o întrevăd, „căutând nu să o accentueze, ci să o repare. Idealul lor este prin excelență activist și meliorist, spre deosebire de acela al generației care va fi, precum la Eminescu ori Caragiale, al obligației morale de pătrundere în adâncimea confruntării dintre ins și univers”. În acest context romanul apare ca o șansă a restabilirii unității. Structurile literare cunosc, la rândul lor, febrile transformări. Confuzia dintre genuri e curentă și „avem a face cu scriitori, și nu cu poeți, dramaturgi, romancierii”, iar „limitele genurilor nu sunt prea limpezi, semnele diferitelor tipuri de discurs nu sunt încă prea clare”. Una dintre ideile principale ale

studiului de față este aceea că romanul românesc se naște din amalgamarea modalităților literare deja practicate de scriitorii noștri: poezia lirică, dramaturgia, epicul... preromanesc, dacă-i pot spune așa – lor adăugându-li-se „retorica, memorialele de călătorie, epistolele”, ca elemente „para-literare”.

Nu voi insista asupra ideilor judicioase care precizează imaginea deceniului studiat, scopul acestor rânduri nefiind rezumarea lucrării. *Lectură și interpretare*, am vrut să arăt, se evidențiază mai cu seamă prin observații de sociologie a literaturii – disciplina cea mai adecvată, de altfel, pentru abordarea subiectului de față. Autorul vede foarte exact acest lucru atunci când socotește că scriitorul epocii este în aceeași măsură un cititor, că la acest nivel (sau și la acest nivel), al presiunii preferințelor cititorilor, se stabilește profilul romanului, și mai puțin sub influența criticii ș. a. m. d. Deceniul 1850 – 1860, consideră Dan Mănuță, e, pe nedrept ignorat de specialiști: „Deceniile care vor veni își întemeiază epicul și modalitățile narrative pe experiențele acestei epoci, zise de obicei ‚de tranziție’ pentru a acoperi condescendența privirii”. Aici e momentul să subliniez că nici această lucrare a lui Dan Mănuță nu e doar una de erudiție. Ea se angajează polemic pe două direcții distincte. Și, cum spiritul polemic, e lucru știut, nu îndrumă întotdeauna cercetarea pe calea obiectivității, mi se pare instructiv să urmărim cum se răsfrâng aceste atitudini asupra studiului de față.

Prima delimitare îi este prilejuită autorului studiului de constatarea că deceniul pe care îl cercetează este ignorat de istoricii literari. Motivul „privirii condescendente” i se pare a fi repetarea fără discernământ a unor „aprecieri venite din partea unor autorități în materie, cum a fost critica junimistă”. Nu o dată reexaminarea, firească și necesară, a adevărilor-locuri-comune ale istoriei literare atrage după sine, astăzi, în locul evaluării critice a noilor perspective propuse, acuzații inchiuzitoriale. Idolatrizarea unor (anumite) nume din istoria noastră literară, nume prestigioase, fără îndoială, pare a fi mai actuală ca oricând. Dan Mănuță își concepe totuși lucrarea „în contradicție cu unele din concluziile junimismului”. Programul, limpede exprimat, poate trezi reacții – deși, la urma urmelor, autorul nu face decât să se înscrie într-o tradiție. G. Călinescu și Tudor Vianu, la vremea lor, sugeraseră sau ceruseră de-a dreptul revizuirea istoriei literare junimiste care, observa ultimul, „deși nu s-a depus într-o mare expunere de ansamblu, a fost aceea pe care a propagat-o învățământul nostru de grad mediu și superior”. Rezultatul confruntării cu prejudecățile istoriei literare este minuțioasa analiză a deceniului 1850-1860, readucerea în actualitate a unor elemente puțin cunoscute.

O altă atitudine polemică, incitată de afirmația că romanul românesc ar fi doar un gen importat, impus peste tradiția care n-ar fi jucat nici un rol în apariția lui e, în schimb, mai puțin profitabilă cercetării. Se produce aici un fenomen în genere cunoscut, dar de care rareori se ține într-adevăr seama: combaterea unei teze duce la formularea și susținerea altei teze. Și, dacă e o naivitate să-ți imaginezi că acolo unde există o tradiție literară constituită poate fi pur și simplu importat un gen care devine în câteva decenii partea cea mai importantă a acelei literaturi, nici nu poate fi acceptată fără obiecții ideea că romanul se ivește în spațiul nostru cultural doar ca o creștere a realităților preexistente. Dan Mănuță arată de altfel, în repetate rânduri, că literatura română evolua în acel moment după alte coordonate – poezia lirică, în primul rând, apoi dramaturgia. Era nevoie și de un altfel de impuls, în afara

transformărilor sociale amintite, pentru a produce o decisivă schimbare de orientare. Este adevărat, autorul amintește de influențele externe, dar le consideră neesențiale: „Problema influenței este una secundară, principală fiind aceea a autoafirmării”. Această poziție determină orientarea cărții, inclusiv formula în jurul căreia se organizează lucrarea – formula „bunului păstor”. O formulă-lemnă poate impune într-adevăr o nouă viziune critică – mai cu seamă atunci când ea schimbă ordinea recunoscută. Se cere însă ca o astfel de formulă să fie de o desăvârșită claritate; nu e pregnantă decât aceea care reușește să concentreze într-un punct tendințele și energiile aparent divergente ale unui fenomen; orice ezitare a definiției îi diminuează, sau îi anulează, efectul. E important deci să ne edificăm asupra sensului formulei „bunului păstor”. La prima vedere s-ar spune că este vorba de un personaj tip – definitoriu pentru romanele și fragmentele de roman scrise în această perioadă. Autorul ne îndepărtează însă repede de o asemenea presupunere. „Cercetarea noastră s-a oprit asupra romanului românesc dintre 1850 – 1860, pentru a demonstra că acum, în acești ani, se constituie un model literar, pe care l-am numit al ‚bunului păstor’ și ale cărui urme pot fi depistate pînă târziu în literatura noastră. (...) Să precizăm că este vorba de un model narativ și nu de unul tematic (sau de unul tematic în al doilea rînd)” (p.6). Ar trebui să urmeze, așadar, precizarea modelului narativ denumit prin formula „bunului păstor”. „...vom analiza modalitățile care au concurat la alcătuirea primelor noastre romane, originale în cîteva privințe și în special în impunerea unui model narativ care va face carieră. În ceea ce privește însă procedeele epice /iar aici autorul se îndepărtează oarecum de la teza sa/ ele nu sunt nici noi, nici originale, ci întâlnite în tot romanul european din prima jumătate a secolului, cu deosebire în cel francez”. Înțelegem deci că aceste procedee împrumutate sunt supuse unei idei centrale, autorul „numind această idee forță – ‚bonus pastor’, pentru a-i marca specificul” (p. 30). Ne oprim la „bonus pastor” ca la o idee centrală, idee forță, numai pentru puțin timp, deoarece după alte cîteva pagini ni se precizează: „Trebuie să spunem că acest model românesc (‚bonus pastor’) reprezintă o valoare, o valoare estetică, în primul rînd, a cărei apariție semnifică învingerea unei temeri. ‚Bonus pastor’ este rezultatul unei conjuncturi de factori eterogeni, între care nu în ultimul rînd se află teama de absența valorilor, pe care a generat-o reacțiunea de după 1848” (p. 36). Așadar „bunul păstor” este mai degrabă emblema centrală, nu chiar modelul romanului românesc și, într-un fel, se referă totuși la un anumit tip de personaj. Ne apropiem de prima ipoteză, aceea a personajului tipic și atunci când citim: „Romanitatea și dacismul fac casă bună, întru atingerea aceluiași scop – al ‚vârstei de aur’. Ca urmare ‚bonus pastor’ se confruntă când cu latinul, când cu dacul” (p.40) – pentru că un model românesc nu se poate confunda când cu latinul când cu dacul. Gradul de generalizare crește, de altfel – „Cu un cuvânt, ‚bonus pastor’ este o amprență a întregii epoci, nu numai o însușire a narațiunilor în proză. Am restrîns însă cuprinderea emblemei pentru că aici, în roman și în povestire, modelul analizat se impune mai pregnant...” (p.41). Nu mai insist asupra varietății accepțiilor atribuite formulei „bunului păstor”. Ceea ce trebuie să fie cheia întregului edificiu se dispersează, în primul rînd din pricina tezei, a ambiției de a demonstra că romanul s-a născut (aproape) numai din devenirea unor specii literare locale. Adevărul e că, înafara genurilor desprinse direct din folclor, celelalte sunt, la rîndul lor, rodul devenirii unui fond care

reacționează la influențe externe. Nașterea romanului românesc reprezintă un proces complex, ca atâtea altele care au rezultat din dialogul neîntrerupt care se stabilește, o dată cu depășirea feudalismului, între cultura română și cea europeană. Procesele care au sfârșit prin a marca profund cultura noastră n-au fost nici exclusiv rezultatul unor împrumuturi, nici al dezvoltării în izolare. Mecanismele complicate reclamă o mare elasticitate analitică, fondul propriu afirmându-se în concert cu o profuziune de influențe, care nu schimbă natura, dar determină coagulări, reacții ș. a. m. d. Dan Mănuță dovedește că poate disocia cu virtuozitate această varietate. În *Lectură și interpretare* istoricul literar se desolidarizează nu o dată de susținătorul tezei, de teoretician (creatorul modelului „bunului păstor”) și tocmai aceste frecvente „scăpări” fac meritul, incontestabil, al studiului lui Dan Mănuță.

Dan MĂNUCĂ and the Literature of the 19-th Century

Dan Mănuță, a well-known Romanian literary historian, is a master of the 19-th century Romanian literary history. In this article we analyse two of his books related to that period: *Critica literară junimistă* and *Lectură și interpretare*. These two studies refer to essential moments in the 19-th century literature.

Iași, România